

Механізми державного регулювання розвитку малого і середнього підприємництва

Значення підприємницьких структур для соціально-економічного розвитку України важко переоцінити. Важливість підтримки підприємництва визнана на найвищому рівні, що відображено у низці нормативно-правових документів. Основні параметри державної політики підтримки підприємництва й бачення його бажаного майбутнього стану визначено у Постанові Кабінету Міністрів України “Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року” (далі – Стратегія) [1].

Підприємці є новаторами за духом, швидко діють у постійно змінюваних умовах, мобільні, здатні ризикувати й бачити серед сотен ідей найкращі, не бояться конкуренції – це їх мотивує, можуть об’єднувати інших навколо власної ідеї, раціонально використовувати наявні ресурси, будь-яке рішення приймають крізь призму «витрати-вигоди».

За останніми статистичними даними, у 2016 році в Україні функціонувало 383 суб’єкти великого підприємництва (або 0,02 відсотка загальної кількості суб’єктів господарювання), решта - суб’єкти малого і середнього підприємництва, в тому числі 15 113 суб’єктів середнього підприємництва, 1,85 млн. суб’єктів малого підприємництва (291154 малих підприємств та 1,56 млн. фізичних осіб - підприємців). Саме великий бізнес створює майже половину доданої вартості в загальній кількості підприємств, демонструє продуктивність праці у 2,7 рази вище ніж на мікропідприємствах. Проте постійне вдосконалення технологічних процесів, оптимізація виробництва на великих підприємствах має зворотній бік – масові звільнення [2]. До того ж за несприятливих макроекономічних умов такі форми господарювання першими відчувають негативні наслідки і їх втрати є більш суттєвими порівняно з меншими й більш гнучкими господарюючими суб’єктами.

Традиційно саме малі та середні підприємства називають «подушкою», здатною пом'якшити просідання економіки під час кризи. Саме малий та середній бізнес, шляхом поєднання різних джерел економічного розвитку, створює особливе ринкове середовище, формує механізм збалансованого попиту і пропозиції, генерує розвиток конкуренції, орієнтуючись на внутрішній і зовнішній ринок [3].

Але варто виокремити ті невід'ємні елементи соціально-економічного простору, які підприємницький сектор не спроможний створити самостійно і формування яких лишатиметься за державою. До них відносимо:

- нормативно-правове (адміністративне) забезпечення;
- інституціональні засади розвитку бізнесу;
- функціональні (цільові) форми державного регулювання [4].

Без вчасного належного правового закріплення норм і правил функціонування суб'єктів ринку неможливо досягти узгодження їх дій, пом'якшити так звані вади ринку. Акти регулювання є правовою формою закріплення і реалізації державної політики, а також формою реалізації прогностичної функції права оскільки закладають основи для майбутнього розвитку [5]. Нормативно-правове регулювання підприємницької діяльності у найбільш загальному розумінні являє собою сукупність правових обтяжень та стимулів суб'єктів підприємництва [6] й охоплює трудові, господарські, адміністративні, майнові відносини.

Чинна нині Стратегія є досить доопрацьованою порівняно з попередніми аналогічними документами. Стратегія охоплює всі ключові сфери суспільного життя, узгоджується з програмними та стратегічними документами.

Проте суттєвим недоліком даного документу є відсутність конкретних механізмів регулювання окремо для мікро-, малого та середнього бізнесу. Хоча про необхідність застосування різних підходів до формування державної політики щодо цих господарюючих суб'єктів у документі згадується [17].

До ключових питань, що потребують належного правового підґрунтя відносять: забезпечення рівних прав і можливостей для всіх форм господарювання; забезпечення недоторканості майна і забезпечення захисту прав власності; відшкодування збитків, завданих підприємцю внаслідок порушення третіми особами його майнових прав, що охороняються законом, відповідно до чинного законодавства; усунення обмежень, які стримують розвиток підприємницької діяльності; практична реалізація державної системи підтримки всіх напрямів підприємництва; забезпечення послідовності та стабільності нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності [6].

Інститути є своєрідною системою правил в поведінці людей, що формують обмежувальні рамки задля узгодження їх діяльності.

Інституційне забезпечення підприємницької діяльності включає неформальні правила (традиції, соціальні норми, звичаї), формальні правила (закони, судові прецеденти, адміністративні акти) та механізми примусу, що забезпечують дотримання порядку і правил (правоохоронні органи, суди) [7]. Особливість інститутів, як таких, полягає в тому, що з одного боку, вони створюються людьми, з іншого – в значній мірі є результатом довготривалого розвитку самої системи. Тож незрілість підприємництва, несформованість відповідних державних структур і недостатній рівень активної громадянської позиції у цьому процесі – на даний момент є, до певної міри, об'єктивними елементами нинішньої ситуації. Адже задля формування прошарку підприємців, у повному розумінні цього слова, має зрости не одне покоління людей в умовах вільної, ринково орієнтованої країни. Важливу роль інститути відіграють для підтримки конкурентного середовища.

Регулювання підприємницької діяльності охоплює відносини між суб'єктами підприємницької діяльності та органами публічної влади, між підприємцями та іншими учасниками господарських відносин (партнерами, конкурентами, банківськими установами та ін.), відтак досить розгалуженою є система інституцій, задіяних у врегулюванні їх діяльності. Крім того,

починаючи з 2019 року до вже діючих структур та організацій має приєднатися Агентство розвитку малого і середнього підприємництва (далі – Агенство МСП).

Як справедливо зазначають автори альтернативної стратегії розвитку підприємництва, така кількість інституцій потребує спеціального координаційного механізму, що забезпечить достатній рівень узгодження і синхронізації дій у процесі реалізації Стратегії» [4]. В якості базової інституційної моделі впровадження Стратегії вбачається за доцільне прийняти саме пропоновану ними модель, доповнену новоствореним агентством (рис 1).

Основними цільовими формами державного регулювання малого та середнього підприємництва є прогнозування, планування та програмування. Під час розроблення та прийняття програмних та прогнозних документів, напрямів реалізації державної політики та планів заходів, що стосуються сфери підприємництва, державні виконавчі органи та виконавчі органи на місцях керуються наступними базовими документами: Закон України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні», Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року» від 10 травня 2018 р. N 292-р, Методичні рекомендації щодо формування і реалізації регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва, затверджені наказом Державною службою України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва [8-11].

Рівень якості ухвалених документів визначає цілеспрямованість, реальність та ефективність державного регулювання. Навіть незначні погрішності в ході їх здійснення можуть обернутися серйозними проблемами при вирішенні важливих політичних завдань [12, с. 24].

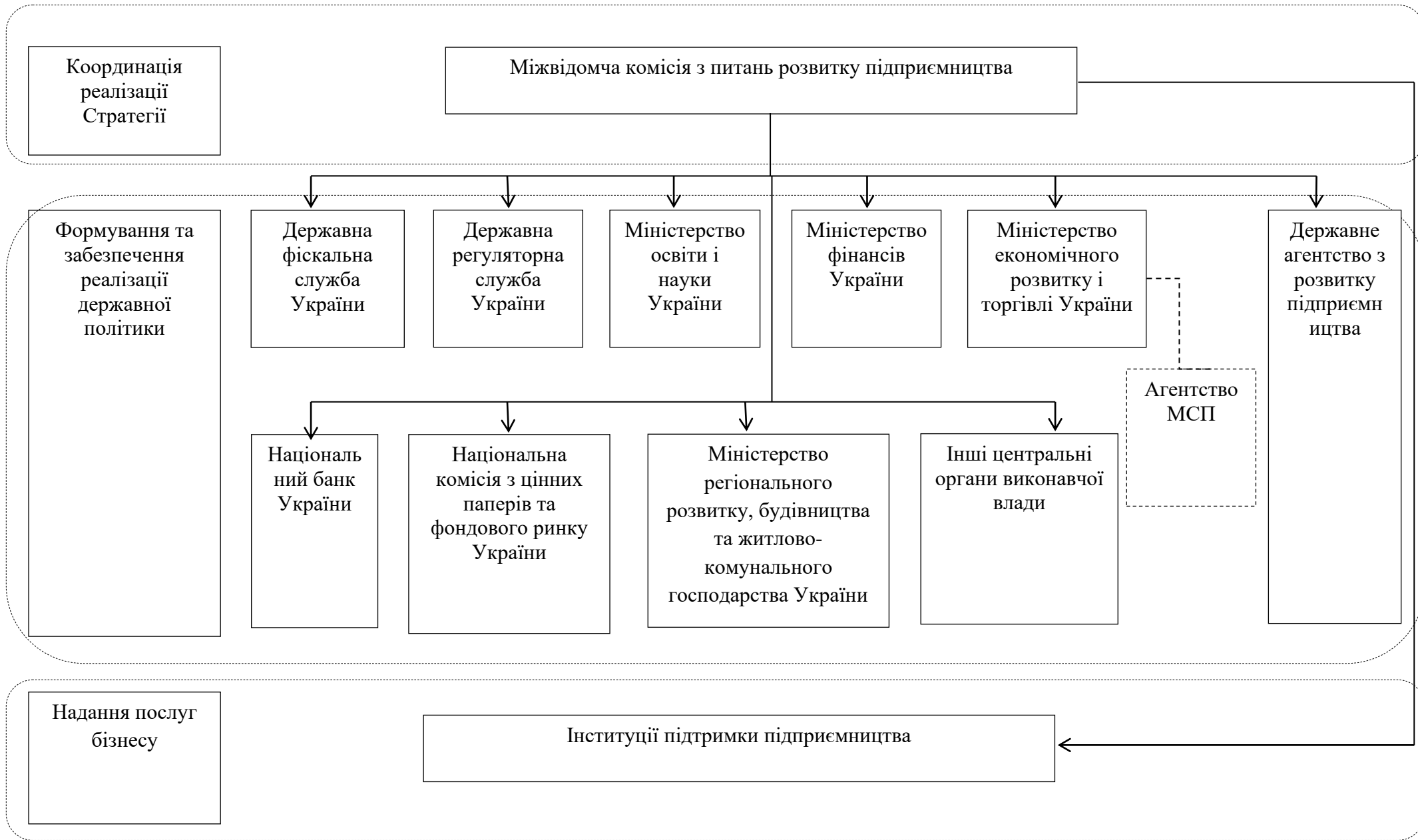

Рис. 1. Інституційна модель впровадження Стратегії

Можна виділити наступні основні групи факторів, що впливають на реалізацію програм з підтримки малого та середнього підприємництва:

- якість написання програм (компетентність посадовців, що розробляють програму; зміст програм – чіткий перелік необхідних заходів, визначення сфери відповідальності відповідних осіб, підрозділів щодо її втілення; визначення термінів виконання; розрахунки; наявність загальної стратегії; відповідність потребам регіону тощо);
- реалізація програми (належні умови, належний рівень інформованості всіх учасників програми; наявність гарантій; достатнє й системне фінансування; стабільність законодавства; корупція; ефективність розподілу бюджетних коштів; належні повноваження та мотивація осіб, відповідальних за втілення програми тощо);
- інші фактори (загальна економічна, політична, демографічна ситуація тощо) [13].

Ефективність заходів, здійснюваних управлінським апаратом у вищезазначених сферах в значній мірі визначає стан суб'єктів господарювання. Проте цього недостатньо. Державна політика щодо розвитку малого і середнього підприємництва вимагає формування відповідних механізмів її реалізації, що охоплюють значно більше коло питань, котрі потребують державного втручання.

Досліджуючи проблеми, пов'язані з механізмами державного регулювання підприємництва, науковці також оперують поняттями державне регулювання підприємництва, механізм державного регулювання діяльності суб'єктів ринку, державне регулювання діяльності господарюючих суб'єктів. Або ж, не зупиняючись на визначенні даної дефініції, зосереджують увагу на його обов'язкових елементах.

Г. Чередниченко визначає механізм державного регулювання підприємницької діяльності як «механізм здійснення державою впливу на процеси, що відбуваються у підприємницькому секторі національної економіки, з метою створення умов для його ефективного функціонування,

формування і розвитку прогресивних рис підприємницької діяльності, що проявилися у найбільш економічно розвинутих країнах» [14]. Автор чітко визначає позицію держави у цьому процесі – створення відповідного середовища, й наголошує на ключовій ознаці підприємництва – його прогресивності. Проте не досить коректним є застосування категорії «механізм» для визначення поняття «механізм». Дискусійним є твердження про необхідність розвитку тих рис підприємницької діяльності, що проявилися у найбільш економічно розвинутих країнах. Для підприємницького сектору кожної країни характерні свої національні особливості. І тільки симбіоз кращих світових практик і національних особливостей дає оптимальний результат.

Згідно визначення М. Ісакова «механізм державного регулювання підприємницької діяльності є сукупністю певних елементів (методів, інструментів, засобів, важелів, стимулів тощо), за допомогою яких держава, в особі уповноважених органів, здійснює вплив на суб'єктів господарювання з метою реалізації соціально-економічних функцій» [15]. Науковець акцентує увагу на державі, як ключовому акторі, що задає правила й норми функціонування господарюючих суб'єктів. Але не конкретизує місця підприємця у цих відносинах та якісному наповненні зазначеного процесу.

Навпаки ж, якісні характеристики, як головну складову його успішного розвитку, розглядає В. Мареніченко [16]. Дослідник пропонує визначати поняття «державне регулювання якісного розвитку малого та середнього бізнесу», як систематичний, цілеспрямований процес, що має інноваційний, творчий та неминучий характер на основі етичних та професійних принципів, з метою отримання соціально-економічного ефекту. Таке трактування є вдалим, хоча й акцентує увагу на одному з аспектів, а саме на якості.

Значущість і багатовимірність даної проблематики обумовили множину підходів до побудови дієвого механізму її вирішення. Адже навіть геніальні ідеї можуть зійти нанівець через складність їх практичної реалізації.

Стратегією визначено, що держава бере на себе зобов'язання сприяти розвитку підприємництва в Україні, створити сприятливі умови для відкриття, ведення і зростання малого і середнього підприємництва шляхом консолідації зусиль усіх заінтересованих сторін, що забезпечить соціально-економічний розвиток країни та підвищить рівень життя населення.

Н. Криштоф, досліджуючи проблемні питання державної політики сприяння розвитку малого та середнього підприємництва в Україні в сучасних умовах, пояснює: семантичний сенс поняття “підтримка” полягає в тому, що підтримувати можна лише те, що вже є наявним (але не на достатньому рівні); сприяння ж поняття системніше і більш адекватне за сучасних умов діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва [17, с. 43].

У Законі України “Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні” деталізовано мету та принципи державної політики щодо малого і середнього підприємництва [9].

Погоджуємось із судженнями Г. Поліщук, що недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності мають стати основними принципами державної політики в цій сфері [18, с. 120].

Дотримання принципів є неодмінною умовою узгодження інтересів всіх сторін та досягнення поставлених цілей.

Основними функціями державного регулювання підприємницької діяльності є такі:

- сприяння розширенню існуючих, створенню та залученню нових суб'єктів господарювання;
- підтримка та розвиток конкуренції, антимонопольне регулювання;
- захист прав як підприємців, так і споживачів їх продукції;
- забезпечення ефективного функціонування підприємницьких структур;

- забезпечення надходжень до всіх рівнів бюджетів від діяльності підприємницьких структур [19, с. 90].

Деталізуючи основні складові механізму державного регулювання підприємництва, зупинимося на завданнях та засобах підтримки саме малого та середнього підприємництва (табл. 1).

Таблиця 1

Завдання та засоби підтримки малого й середнього підприємництва

Завдання	Засоби підтримки
Правові	
Формування сприятливого бізнес-клімату	забезпечення реальних гарантій права власності, його ефективний судовий захист
Розвиток інноваційної активності	удосконалення національного законодавства з питань захисту інтелектуальної власності
Організаційно-інституційні	
Інтеграція крупних, малих і середніх підприємств	стимулювання зв'язків між великими і малими фірмами на засадах франчайзингу, субпідряду та лізингу (нормативно-правове забезпечення, державне замовлення для великих фірм з обов'язковим залученням малих тощо).
Налагодження співпраці з органами влади та іншими сегментами бізнесом, розвиток бізнес-мереж	створення платформ для діалогу представників різних сегментів бізнесу; забезпечення представництва бізнесу в консультативно-дорадчих утвореннях при органах публічної влади; організація ознайомчих зустрічей, поїздок, заходів з обміну кращими практиками; розширення мережі бізнес-інкубаторів; підвищення доступності консалтингових послуг; організація роботи із зарубіжними донорськими структурами (МОТ, ЕБРР тощо).
Розвиток інноваційної активності	створення інноваційних підприємств при університетах і науково-дослідних інститутах; створення бази даних інноваційно орієнтованих підприємств; популяризація кращих практик впровадження інновацій на підприємствах; Допомога в підготовці бізнес-планів для інноваційних проектів і розробок; Розвиток інфраструктури комерціалізації інновацій (технологічні парки, центри трансферу технологій, інноваційні центри тощо)
Підвищення енергоефективності	стимулювання впровадження енергоощадних технологій; впровадження екологічно чистих технологій виробництва

Удосконалення процедур банкрутства та відновлення платоспроможності	скорочення процедури банкрутства до одного року; консультативна підтримка з питань банкрутства та відновлення платоспроможності; допомога в підготовці плану санації та мирової угоди у справах про банкрутство
Культивування підприємницьких навичок у суспільстві	переорієнтація системи освіти на програми і методи навчання, які розвивають креативність та підприємницькі навички; пошук та поширення кращих практик навчання підприємливості; розвиток мереж навчально-тренінгових інституцій, що надають послуги з бізнес-освіти; проведення тренінгів та семінарів для підприємців-початківців та осіб, що бажають започаткувати власну справу; надання консультацій з питань ведення бізнесу
Фінансово-економічні	
Формування сприятливого бізнес-клімату	створення механізму захисту коштів на випадок банкрутства обслуговуючого банку
Розвиток сучасної інфраструктури фінансових ринків	розвиток мережі «бізнес-ангелів» і фондів, що надають стартовий капітал; розвиток мережі кредитно-гарантійних установ
Спрощення податкового адміністрування	розширення застосування електронних сервісів для платників податків; стабілізація податкового законодавства ⁴ збереження та вдосконалення спрощеної системи оподаткування
Розширення пропозиції фінансових інструментів	моніторинг попиту та пропозицій банківських кредитів, рівня відмов у їх наданні; дослідження та впровадження інноваційних інструментів фінансування бізнесу; створення системи надання гарантій за кредитами; активізація роботи небанківських фінансових установ (зокрема, кредитних спілок)
Розвиток інноваційної активності	запровадження податкових стимулів для реалізації інноваційних проектів

Джерело: складено автором на основі даних [2, 24]

Пропонований перелік не є вичерпним і відображає основні засоби регуляторного впливу держави на діяльність малого та середнього підприємництва. Як бачимо, державні регулюючі органи володіють значним арсеналом методів, засобів та інструментів, покликаних створити необхідні умови на різних рівнях і в різних сферах функціонування малих та середніх підприємств.

Методи державного регулювання суб'єктів підприємництва, як правило, поділяють на:

- правові – закони та підзаконні акти, що регулюють правила поведінки суб'єктів господарювання;
- адміністративні – вказівки, розпорядження виконавчих органів та посадових осіб, які дозволяють, забороняють, обмежують чи нормують окремі види господарської діяльності;
- економічні – макроекономічне планування, державний бюджет, податки, гроші, ціни, заробітна плата [19, с. 90].

За глибиною державного втручання в діяльність господарюючих суб'єктів виділяють пряме та непряме державне регулювання. Основними інструментами прямого державного регулювання є нормативно-правові акти, макроекономічні плани, цільові програми розвитку, державне замовлення тощо. До методів непрямого регулювання відносять інструменти фіскальної, бюджетної, грошово-кредитної, інвестиційної, амортизаційної, інноваційної економічної політики [19, с. 91, 25].

Погоджуючись із судженнями Сергійко О., зазначимо, що якщо держава впливає на суб'єкти господарювання з метою створення сприятливих умов, то йдеться про регулюючий вплив держави [5]. Якщо ж здійснюється адресна, цілеспрямована, владна, систематична діяльність органів виконавчої влади стосовно суб'єктів господарювання – її розглядають як управлінський вплив.

Проте на практиці механізм державного регулювання розвитку малого та середнього підприємництва без мінімального застосування влади й примусу не працює. Це питання співвідношення державного впливу та ринкового саморегулюючого механізму, а також рівня «зрілості» економіки. Чим більш зрілою є економіка, тим меншим є втручання держави. Тобто досліджуваний механізм має вибудовуватись таким чином, щоб в перспективі державні управлінські органи займалися вирішенням лише

ключових питань, а підприємницькі структури та їх представницькі органи були максимально залучені до процесу регулювання.

Висновки. Підприємництво відіграє значну роль у соціально-економічному розвитку національного господарства. Зазначене вимагає формування відповідного механізму із застосування методів та інструментарію, що дозволить створити сприятливі умови для відкриття, ведення і зростання малого і середнього підприємництва шляхом консолідації зусиль усіх заінтересованих сторін. Наразі в Україні тільки-но формується каркас державних інституцій, відповідальних за державну політику щодо підтримки саме малих форм господарювання, а не підприємництва в цілому. В перспективі механізм державного регулювання розвитку малого та середнього підприємництва має вибудовуватись таким чином, щоб державні управлінські органи займалися вирішенням лише ключових питань, а підприємницькі структури та їх представницькі органи були максимально залучені до процесу регулювання.

Список використаної літератури

1. Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р.
2. Стратегія розвитку підприємництва: експертне бачення. – Центр громадської експертизи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expertise.org.ua/>
3. Мадзігон В. Теорія попиту і пропозиції в підприємницькій діяльності в реаліях ринкової економіки на товари і послуги / В. Мадзігон // Молодь і ринок. – 2011, 2 (73).
4. Державне регулювання економіки : навч. посібник / [С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко, Ю.Г. Тормоса, Т.О. Стеценко]. – К. : Київський нац. економ. ун-т, 2000. – 316 с.

5. Сергійко О. Державне регулювання та управління у сфері підприємництва: зміст та функції / О. В.Сергійко // Приватне право і підприємництво. - 2015. - Вип. 14.

6. Дяченко Н. І. Проблеми правового забезпечення регулювання підприємством в Україні [Електронний ресурс] / Н. І. Дяченко, А. Є. Григоренко. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf/4.pdf>

7. Деменцова Э. В. Неформальные правила и механизмы принуждения к их соблюдению // Молодой ученый. – 2009. – №3. – С. 211–215. – Режим доступа : <https://moluch.ru/archive/3/196/>

8. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні: Закон України від 10 червня 2012 р. / Верховна Рада України // Електронний ресурс / Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13486.html>

9. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 р. / Верховна Рада України // Електронний ресурс / Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>

10. Деякі питання реалізації Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року: Розпорядження від 10 травня 2018 р. № 292-р / Кабінет Міністрів України // Електронний ресурс / Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-realizaciyi-strategiyi-rozvitku-malogo-i-serednogo-pidpriyemnictva-v-ukrayini-na-period-do-2020-roku>

11. Методичні рекомендації щодо формування і реалізації регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва: Наказ від 18.09.2012 № 44 / Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва // Електронний ресурс / Режим доступу: http://www.mk.gov.ua/store/files/announce_1431500479.doc

12. Мосьондз С. Основні форми державного регулювання науки в Україні / С. Мосьондз // Вісник Академії адвокатури України. – 2013, № 2 (27)

13. Кучерява К. Я. Механізми державного регулювання розвитку кооперації аграрному секторі економіки України [Рукопис] : дис. ... кандидата наук з державного управління : 25.00.02 - механізми державного управління / К. Я. Кучерява ; Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України (Харків). - Х., 2017.

14. Чередниченко Г. А. Механізм державного регулювання підприємницької діяльності в Україні та напрямки його вдосконалення / Г. А. Чередниченко // Economics and management: problems of science and practice: Collection of scientific articles. – Nürnberg: Verlag SWG imex GmbH, 2014. – Vol. 1. - P. 162-167. Режим доступу: http://conf.at.ua/archive/19_12_2014_Vol_1.pdf

15. Ісаков М. Теоретичні основи державного регулювання підприємницької діяльності / М.Г. Ісаков// Актуальні проблеми права: теорія і практика. Збірник наукових праць № 23, Луганськ.2012р.

16. Мареніченко В. В. Механізми реалізації державного регулювання якісного розвитку малого та середнього бізнесу в Україні [Рукопис] : дис. ... кандидата наук з державного управління : 25.00.02 - механізми державного управління / В. В. Мареніченко; Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет (Дніпро). - Д., 2017.

17. Криштоф Н. Сприяння розвитку малого та середнього підприємництва в Україні: роль держави / Н. Криштоф // Вісник НАДУ при Президентіві України (Серія “Державне управління”). – 2017, № 2

18. Поліщук Г. Державне регулювання у сфері малого підприємництва: оцінка ефективності / Г. Поліщук // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2017. – № 4 (35).

19. Безугла Л. Механізми державного регулювання підприємницької діяльності в Україні / Л. Безугла // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 6. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2011_6_25

20. Яковенко Р., Снастіна Д. Державне регулювання підприємництва в Україні / Р. Яковенко, Д. Снастіна // Економічні науки. Державне регулювання економіки. – 2010. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_NPN_2010/Economics/65901.doc.htm

21. Мазій Н. Принципи та механізми державного регулювання розвитку підприємництва / Н. Мазій // Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2011. – Вип. 8.

22. Проблеми державного регулювання діяльності малих підприємств: Наук.-метод. посіб. / Т. Березянко, О. Ваганова, Р. Руднік;/ За ред. Березянко Т. – К.: ПІДО НУХТ, 2012. – 120 с.

23. Дутчак І. Структура та функції механізму державного регулювання фармацевтичного ринку в Україні / І. Дутчак // Наукові записки. – 2007. – № 2(12). – С. 106–112.

24. Прогресивні форми організації підприємницької діяльності Державна підтримка розвитку малого бізнесу в Україні / Аграрний сектор України // Електронний ресурс / Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-93/doc-90/>

25. Воротін В.Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій: монографія / В.Є. Воротін. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 392 с.